

СИСТЕМА ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ ПЕРШОГО ПОВОЄННОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ В УСНІЙ ІСТОРІЇ СУМЩИНИ

У публікації подано транскрипти інтерв'ю з колишніми учнями навчальних закладів системи трудових резервів та свідками подій, пов'язаних з їх функціонуванням.

Для проведення своїх досліджень історики, як правило, користуються архівними матеріалами. Безперечно, це є абсолютно виправданим. Але поряд з документами, створеними у минулому, існує інший величезний джерельний пласт. Це пам'ять людей, яким випала доля стати свідками чи учасниками тих чи інших історичних подій і процесів. На жаль, вже майже повністю відійшли свідки 1930-х років. З кожним днем стає все менше старих людей, чия юність і молодість минули у 1940-х роках. Саме тому останнім часом активно проводяться дослідження усної історії. Виходять відповідні збірники спогадів, присвячені епохальним потрясінням у житті українського народу [1; 2] або спрямовані на вивчення минулого певних соціальних груп [3; 4] чи регіонів [5].

Оскільки кожна людина індивідуально аналізує та інтерпретує свій досвід, то усні свідчення, звичайно, є доволі суб'єктивним історичним джерелом. Вони скоріше демонструють не те, якими були минулі події, а сприйняття тих подій людьми. Тим не менш такі спогади значною мірою можуть допомогти розібратися історикам у сутності досліджуваних ними аспектів. Зокрема це стосується і вивчення історії навчальних закладів трудових резервів у повоєнні роки.

Трудові резерви, створені у 1940 р., були напіввоєнізованою структурою, що займалася підготовкою робітничих кадрів. До навчальних закладів цієї системи відносилися передусім ремісничі, залізничні училища і школи фабрично-заводського навчання (ФЗН). Наприкінці 1940-х років школи ФЗН, що готували кадри для шахт, були реорганізовані у гірничопромислові школи (ГПШ). Формування учнівських контингентів зазначених закладів шляхом примусових централізованих призовів до весни 1955 р. було закріплено на законодавчому рівні. Хоча найбільш популярні училища і школи ще раніше переходили на комплектацію вже самими добровольцями.

Зазначимо, що наукові роботи, спеціально спрямовані на дослідження системи трудових резервів в усній історії, практично відсутні. Епізодично до даного напрямку під час написання своїх дисертацій зверталися В.А.Агеєва та Р.Р.Хисамутдінов [5; 6].

Нижче ми подаємо транскрипти інтерв'ю з колишніми учнями та пересічними безпосередніми свідками подій, пов'язаних з функціонуванням трудових резервів. Дані інтерв'ю є неструктурованими, тобто головним чином складаються з фази вільного оповідання, а запитання дослідника є радше наративними. Особливості мови і мовлення опитаних максимально збережені. Всі записи зроблено у Сумській області протягом 2011 р. Вивчення отриманих таким чином матеріалів дозволяє зробити деякі суттєві штрихи у вивченні відповідної теми, привертає увагу до не помічених раніше проблем. Наприклад, до мотивів і шляхів втеч з навчальних закладів та уникнення молоддю призовів; до використання владою методів примусової мобілізації вже після її скасування Указом Президії Верховної Ради СРСР від 18 березня 1955 р.

1. Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Упоряд. Ю.Мицик. - К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2003. - 296 с.

2. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920-30-х років / В.Нолл. - К.: Центр досліджень усної історії та культури "Родовід", 1999. - 559 с.

3. Невигадане: Усні історії остарбайтерів / Автор-упоряд., ред., вступ. ст. Г.Г.Грінченко. - Харків: Вид. дім "Райдер", 2004. - 304 с.

4. Усна жіноча історія. Повернення: Історіографія сільських жінок в контексті суспільно-історичних факторів радянського і перехідного періодів. - К.: ЖЦ "Спадщина", 2003. - 270 с.

5. Усна історія Степової України / Запорізький край. - Запоріжжя: АА. Тандем, 2008. - Т.1. - 516 с.

6. Агеева В.А. Общеобразовательная школа и трудовые резервы Дона и Кубани в годы Великой Отечественной войны: 1941-1945 гг.: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / В.А.Агеева. - Ростов-на-Дону, 2006. - 185 с.

7. Хисамутдинов Р.Р. Создание системы Государственных трудовых резервов и ее развитие в годы Великой Отечественной войны на Южном Урале: 1940-1945 гг.: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / Р.Р.Хисамутдинов. - Оренбург, 2002. - 311 с.

Михно Дмитро Іванович, 1925 року народження. Проживає у с.Городище Недригайлівського р-ну Сумської обл.

- Я ж у ФЗО не був. Тоді так, в основному брали з двадцять восьмого году у ФЗО. [Пауза] Та й з двадцять восьмого, і з тридцятого. Просто повістка приходила. Не знаю звідкіля. Чи з воєнкомата? І так брали. Брали! А хто втік. Були такі, що потікали. Я знаю, двоє двадцять дев'ятого году, і їх забрали. Разів тричі їх брали. Раз одвезли... Уже голова сільсовета посадив на поїзд, і вони поїхали. Поїхали. Це з Вирів¹. Він поки з Вирів додому конякою доїхав, а хлопці із Вирів проїхали, я не знаю, чи на Баси², чи там куди... На другий поїзд пересіли і вернулися назад, і прийшли додому. Прийшли додому і там, десь біля контори, гуляли чи шо. Він приїхав, зайшов, а вони вже тут. Ну вони так і не були у ФЗО. Тоді їх через врем'я у армію забрали.

- Їх не судили за те, що вони тікали?

- Ні-і! А були такі, що і судили. Так обцім ті, хто в ФЗО там вже побув, приїхав, оформився та й обмундированіє получив, тоді тих судили. А ті, що не доїхали... В обцім у ФЗО вони не були. [Пауза] Вони раз аж з Дебальцево вернулися. Считай, шо з Донбасу. Хлопці такі, боєві. Хароші хлопці. Покойні вже. Одного звали Грищенко Андрій Лукич, а другий - Мірошніченко Володимир Максимович. Так вони ФЗО і минули, обійшли. Обцім верталися. Ну, тошо условія там тяжолі були. А мій племінник, того забрали. Він з тридцятого году. Ну, побув він там десь... Та й году не побув, і його отпустили. Отпустили того, шо він заболів. Заболів серйозно. Ну його і...

- А Ви в цей час у селі жили?

- Та я старий. З двадцять п'ятого. В армії був. Тоді якраз служили сім год. Ну, а мене по раненію комісували. Так шо я якраз тут був в те врем'я. А мій год ще служив після війни. По сім год служили.

Гаврик Василь Ільїч, 1930 року народження. Проживає у м.Суми.

- Я вчився у залізнодорожному училищі №2 у Люботині. Навчання я проходив з сорок шостого, сьдмой, а у сорок восьмому, не помню, в якому місяці кончив. Учїться хотїли. Поступали ми добровольно. У Люботинє я кончив вечерку. А до цього кончив шість класів школи. Так же по об'явленію тільки на базі семилетки. Нас із села шість чоловік було. Три шість, а три по сем класів. Ну, поїхали. До зав. по учебной часті. Тоді: "Хлопці, у вас шість класів. Не етот...". Так я ще у сьомий у вечерку ходив. А практику проходили у Люботинськом депо. Це ж воно було государственне училище. Нас же... Ми як солдати. Нас тричі кормили, одівали. Жильйо. На каждую групу був мастер. Тошо директор училища, то одно... Забув, як його і хвалилія. А тоді там по групам. Три групи було помошників машиністів, одна група есцєбістів³ і одна група - столяра. Оце було п'ять груп. Старший над нами був мастер групи. Як по-воєнному, командир роти. А скільки у групі було чоловік, я вже і не помню. Десь чоловік двадцять примерно. [Пауза]

Училище було відмінне. Воно отака Г-образна постройка, двохетажна. Як нищенство післявоєнне було дома, то там був рай. Тоді ж, бачиш, голодовка була - [19]46-[19]47 год. Туди ж оце дирекція училища пригласила, значить, у кого мати, у кого сестра... І щоб подивилися, як нас забезпечують, як нас учать. Ну і дали там обід. Жінчини, так плакали. Бог ти мой! Нам же скільки, сімсот грам хліба було. [Пауза] Кормили харашо. Подсобне хазяйство було. Форму нам видавали. Тоді давали рубашки. Сорочка, по-моєму, чорного цвета. Шо шинеля, бушлати зимою давали. І обув давали. Полне забезпеченіє. Ботинки давали. А зимою і не помню, чи давали чоботи, чи ні. Питаніє було трьохразове. Завтрьак там шо: вторе - чи каша, чи картошка, чи перловка; кусок хліба; і тут же даже масла давали по кусочку; і чай ілі кампот. А на обід: суп ілі борщ; вторе тоже там чи картошка, чи перловка, чи шо; котлетка; і третє - кампот. Ну, а вечєра тоже із двох блюд: шось єто і чай ілі кампот. Стипендії нам нічого не платили. Ми ж були повністю на державній забезпеченії. Учили, кормили, одівали. Комсомольці були в училищі. І я ж був комсомольцем. Платили внески. Я там не помню... Копейки якісь. Більше, вроді, нічого не платили. Суботники були. Помню. Кождий мастер собірав свою групу. А там який вже участок давали. Ага, тій групі отам убірають, тій - отам... В основному по уборці території. А потім, я оце не помню, чи уходило у суботнік, чи не єто... Їздили заготовляють у лісничестві дров. Того шо отоплялося, оце ж і кухня, дровами. Уголь і дрова.

У свободне врем'я були кружки: музикальний, співочий, спортивний. Я участував у футболі, футболістом був. А тоді ж обично старшина групи утрим робить подійом. Всі разом на фіззарядку, пробігтись трохи, умитись. А тоді вже завтрьак. Після завтрьака учебна часть. Я кажу, нашо нам ще даже співи преподавали. Ну, хай там общеобразовательні: фізика, математика... То дело другое. А то приходив преподаватель. Із скрипкою. І ото, значить, ноти давав, щоб ноти учили. І співали. Були у нас канікули. Провчились год - ага, канікули. Видали нам сухий пайок, і їдем на родіну бачитись з батьками. Я сам з Біланів⁴. [Пауза] А так тоді, як у когось шось таке, там уже з мастером. Мастер відпускав на три дня. Я помню, сестра в сорок сьомом году заміж ішла, так мене одпустили. Так я приїжджав сестру заміж оддавав.

- А між собою учні мирно жили?

- А! Бог ти мой! Це ж, як у стаді кури ходять мирно, мирно, тоді ні з того, ні з цього взяли і єто самое... Ну, а такої сильної драки, щоб попадав хто у поліклініку не було. А тоді в общежитії жили усі групи. У комнаті по шість, по восьм чоловік. В завісімостві од кубатури. На щот воровства дуже не помню. А не! Було. Тумбочки одкривали і там шо с'єдобне, шо таке, значить, і... Знаєш як? От завидно: у тебе є, а у мене нема. Значить треба одкрити поділитись. Помню, була практика слесарна. І Ваня - був у нас один - сам собі змостирив на тумбочку вже замок засувний. [Сміється] Ну, все равно, як кажуть, од вора немає... не вбережеш... Мастера про кражі і не знали. Ми між собою. Старшина групи. До нього підходять і кажуть. Він групу собірає: "Хто руку простягнув?" Ну, бачиш, всі мовчки. Через нескіко врем'я виясняется. Ну, а старє забувається. Так ми і жили далі.

- Було таке, що учні тікали з училища?

- Ні, не було. [Пауза] Куди ж йому тікати, еслі дома їсти нічого, а тут годують, пожалуста тобі? Батьки ж приїжджали. І нам з ними їсти давали. До мене, например, старша сестра приїжджала. Сидимо за столом. Шо її подали, те й мені. І пожалуста. І всі там їли, даже плакали: "Отак кормлять! А ми укалуєм, а жратви нема". Ну, засуха була. Ні картошки, ні хліба не було. Післявоєнне время, немає ні техніки, нічого. Лопатами копали. І природня стихія.

Після закінчення розкидали кого куди по рознарядці: хто у Люботині, хто у Полтаву, хто у Харків-Сортировочну, хто у Харків-Пасажирську. Мене залишили робити помішником машиніста в Люботинському депо. По п'ятдесят перший рік, а тоді призвали в армію. У березні чи квітні. І прослужив по п'ятдесят п'ятий. Тоді було два призови: весінний і осінній. А демобілізація була одна, токо восени. Я потрапив в авіацію, там чотири роки. А як потрапив восени, так пришлося мені ще півроку переслужити. Чотири з половиною роки котьолкував. Ну це ж таке...

Козлов Олексій Михайлович, 1932 року народження; Козлова Поліна Федорівна, 1938 року народження. Проживають у с.Деркачівка Недригайлівського району Сумської обл.

Козлов О.М.: - Був я у ФЗО в [19]48-[19]49 році. У місті Горьком. Після війни тоді з села не пускали. Щас свободою, а раніше ж з колгоспів не випускали. Розумієш? Тільки або у ФЗО, або по вербовці. Вербувались в Донбас, на будівництво вербувались. Тоді відпускали молодіж. Ну, я ото поїхав... У мене в місті жила батькова сестра. У неї було двоє синів, вони померли. Ну, я туди і втік. Я там рік блукав. То через Волгу переїждив, у одних родичів, а тоді це у тьотки я жив. Тоді я почав трошки шкодити. Знаєш, що таке "шкодити"? [Сміється] Почалося з капусти. Машина їде, капусту везе. А ми ото так, як ти або я, стоїмо на лавках, а тоді штири отакі - хлоп, хлоп. А тоді на базар. Тоді морожено купляли. Ну, пити ми тоді не пили. Тоді не було такої розпущеності. Не було такого. А тоді тьотка дивиться... Так вона мене за шкірку і у ФЗО на каменщика. Я ото там шість місяців проучився на каменщика. У ФЗО там були со всієї області, приїждали. І такі були, блатніє. Ну, ми, деревенські хлопці, уши їм обламували... Уже кой які і сиділи. От приходять, починає по-блатному. А нет! Давай отак. Ми їх по-простому. Один там ходив завжди отак. Ну, в нього компанія була. Отак руки держав всігди. Йде і отак... Ну ми збиралися і йому... [Сміється] Відпустили йому руки. Ну, розумієш як. Всікі у нас були: і блатні, і селяне. Ну, селяне перемагли. Йде блатний у столовую без череди до амбразури. Тільки отримав їсти, йому по мисці хлоп і перекинули. Так і одучили. Ну, а я вже хоч і сільський, а вважався міським. Ділилися отак.

Жили ми в общежитті. Кормили хорошо. Дуже хорошо. У суботу нас відпускали до родичів. Ну, у кого були у Горьком. За ці дні, що я їздив, давали сухий пайок: колбасу, сирок, хліб. Я отримав, віз.

- Всі учні були задоволені? Ніхто не тікав?

Козлов О.М.: - У нашому ФЗО такого не було. Знаєш, які тікали? Такі, як оце і зараз.

Козлова П.Ф. [допускається до розмови]: - А мій брат, так той тікав з ФЗО! Брат у мене був з двадцять восьмого року. Фесенко Павло Федорович. Десь був у ФЗО, що втік. І йому дали чотири чи шість місяців. Їх у тюрму. Там казарма. На полу спали. Каже, їх оце там повно. Тоді прокинешся, а ноги аж на споді. Поки витягнеш, наверх покладеш, а вони знов на споді. Ходили на роботу. Їсти мало було. Воно якраз під голод. Мабуть, у сорок сьомому. Камси їм дали, а вони води поганої понапивались. Та напала на них дизентерія, та похворіли. Та й потрапили в лікарню. Чуть не померли. Він елі додому повернувся.

Козлов О.М.: - Я тобі розкажу. У нас йшли добровольно. А то було, що у ФЗО посилали. Я тут теж чув про одного, про Набоку. Шо його тільки відведуть у район, він втече. Так йому, щоб не утік, обрізали гудзики на штанах, і він до самого району держав штани в руках, щоб не утік. І розсильний з ружжьем його під конвоем вів пішки 25 кілометрів. А тоді ото вони тікали, судили їх. Ну, у нас в Горьком такого не було. Це вже тут таке я чув, як сюди переїхав.

- Олексій Михайлович, а куди Вас направили після навчання?

Козлов О.М.: - На роботу. Там був Горьковгесстрой. Вище од города Горькова по Волге на двісті кілометров. Нас туди направили. Там ліс глухий. Чого там тільки не було? Електростанцію строїли - ГорьковГЕС. Там заключонні, вербовані, фезеушники. Не було там ні єдиного дня, щоб не було ні одного ЧП. Або уб'ють, або прирежуть. І там був начальник Гесстроя, Волк фамілія. Він собі дачу отстроїв, там баб завів, медведя завів. А нам - дуля! Підеш у столову, а там нема нічого. Холодно. Мороз. Ну, воно наспех усе. Построїли барак: столби поставили, шальовкой оббили, тирсой засипали. Воно через шпарину насквозь видно. І це як холодно і снег, встаєм - снег в комнаті. *[Сміється]* Ідем в столову. Розігріють нам шось там. І на роботу. І оце так почти год строїли. А тоді Волка того признали шпіоном. По тим временам. Не знаю, як там, а казали. А тоді в 1950-м забрали мене в армію, три года отслужив я в десантських войсках у Кременчуке. Тоді тих, хто в Донбас їхав, одпускали раньше. Ну, я сказав, шо желяу у Донбас. Поїхав туди. Сначала каменщиком був, а тоді рознюхав-рознюхав і пішов на железну дорогу сцепщиком. Потом здав экзамени на составителя поездов. А тоді трапилась халлушка, і я приїхав сюди. Жив у Городищі, а зараз тут.

Зражва Іван Степанович, 1936 року народження. Проживає у с.Ленінське Кролевецького р-ну Сумської обл.

- Я после школи поступав у ЗУ, у железнодорожне училище у конотопське. На токаря. Из'явив же желаніє. Оце ж той... забрали наші заяви, кажуть: "Ждїть тепер першого сїнтября - прийде визов". Перше сїнтября пройшло, друге - недїля, по-моєму, чи шось попало. А третє вже ж понедїлок - треба їхати. Ми й поїхали туди в училище. А вони: "Ізвініть, ми не могли той...". Їм принудїтельно детдомовцїв прислали в училище. З детдома туди направляли. Так вони їх прийняли, а нам і не сообщили раньше. Оддали нам документи. Оце Тамілович Василь, Сопїка... Та нас тоді чоловік дванадцять із села було. *[Пауза]* Ну раз нема, забрали документи. Явилися, вже ж набори всі набрані. Осталися ми дома, ходим на роботу, на роботу в бригаду. Коли набирають набір на трактористїв у емтеесї у Алтиновцїв⁵, там преподавали. А як туди йти, так треба, щоб тракторний бригадїр дав направленїє. Я до Грачка, до Василя Васильовича. Ми з ним до Петра Ільїча. Той нам написав. Обох у одному направленїї. Тут і Дорошович Василь побїг, Зражва, Проселець Хведїр... В общїм нас дев'ятнадцять чоловік ходило. Це после школи, после семи класїв. *[Пауза]* Пошли ми сюди, оце одучилися. У мартї місяці у п'ятдесят третьому году ми кончили. У Алтиновцї. Кончили якраз, випускний вечїр, а Сталїн заболїв. Так музика по радїю грає. В емтеесї ми сїли, випили по сто грам. Коли каже: "Все, ребята! Неззя! Розходтесь по домах". Ну часть оддїлилася, пішли до груші. Нас там училося, по-моєму, сорок два чоловіки. Це з Добротова⁶, з Алтиновки, з... А ми з емтеесївської контори зайшли у вокзал. Изсунули скамейки. Общїм чоловік двадцять п'ять чи бїльше. Дїжурний по станцїї злякався, по начальника станцїї побїг. Той прийшов, подививсь. Каже: "Це ті хлопцї, шо довго не будуть. Не тривож їх. Вони самї розїйдуться". *[Пауза]* А тоді я ще вчився у Глуховї в училищї механїзацїї. Мене од МТС послали. Я шесть місяцїв там вчився.

А племїнник мїй, Анатолїй Зражва, так той зразу був у ФЗО у Донбасї. У Донецьку. Він, по-моєму, на штукатура кончав. Чи на плотника? Він у ФЗО десь попав, шо він зделав побег, так ще зо мною в Глуховї в училищї механїзацїї учився. А тоді його-таки... Я кажу: "Не їдь додому. Я з'їжджу, шо той треба... Не їдь, будь тут!". А він поїхав. Дак його цапнули, так він ще год отсидїв за ФЗО, шо втік. Він утік, а постелї

не здав. Так йому ще і ту постель приписали. Отсидів. Десь за Глуховом. А тоді поїшов в армію. А после армії у город Вольськ. А тоді поїхав устроївсь на шахти.

- **А Ваш племінник до школи ФЗН добровільно потрапив, чи ні?**

- У те врем'я було таке - добровільно-принудительне. Сказали, хто їде, набрали набір і ...

- **А Ви в той набір не потрапили?**

- Я попадав, так тікав!

- **А як тікали?**

- Як? Мовчки! [Роздратовано]

- **Як же це відбувалося?**

- Так! Ноччю приїжджають і забирають. Ну дньом же ж не впоймають. Дверей не ламали, ні. А стукають: "Відчиняй!" [З іронією] І всьо! Отношеніє таке, як і треба. Та воно послевоєнний період. Кормьожка там була слаба. Слаба була. Одні борщі з старої сухої кропиви. [Пауза] ФЗО - це фабрично-заводське обученіє, училище. Це плотників, каменщиків... Ілі же для заводу, як хто попадав, учили там на токаря, на слесаря чи ще на кого. Шось до году учились вони. А тоді ті - на стройку, ті - на завод.

Приходько Марія Іванівна, 1937 року народження. Проживає у м.Суми.

- Брата мого Миколу у сорок третьому німці забрали. Йому ще і п'ятнадцяти не було. Їх з лісу вигнали і погнали на Недригайлів. Хтось потікав у дорозі, а Микола з Грицьком не вправилися. Так їх спереду погнали, щоб на виду. Був він у Германії десь по лагерьям. Багато там пережив. Вернувся він звідти після війни у 1945 году. Мені восем год було всього. Я гулялася, коли проказано, що Микола вернувся. Я біжу. Прибігаю - повна хата людей. Він схватив мене на руки і брошку якусь мені тика. Брошка така красива була. Я такого ще не бачила тоді. Недовго побув, з місяць. У колгоспі робив. І вскорости забрали його у ФЗО. Вимічали тоді тих, де на кого бригадир сердитий, у кого батька, ніякої зашити вобцім нема. Вечером він гуляв. Тільки прийшов з гульні, коли стукають хлопці у вікно: "Собірайся! Завтра на сім часів і на сім год!". Ну, мати як мати. Встала серед ночі якісь коржикки пекти. Поїхав він у те ФЗО. Тоді пише, як там трудно. Як голодні усі, їсти хочеться. Жили в яких-то бараках. Холодно. Ноччю встанеш попить - а вода у бачках стояла - так вода замерзла. Кружкою стукаєш, поки води набереш. Хлопці тікають. Питає у пісьмі, шо йому робить. А мати пише: "Дивись сам, тікай і ти". [Плаче] І вона, і я тоді ще писать не вміла. Вечером, по темному вже, ставили каганець у відро і йшли до когось, щоб почитали і написали нам пісьмо. То вже пізніше научилася, так мати мені диктує, а я пишу.

Втік він. Добрався до нас у Клин⁷. Коли через сім днів приїхав участковий і орестував. Забрали і вскорости посадили. Був тоді такий указ "За убег з проїзводства"⁸. Направили його в Шостку в тюрму. Там вони робили десь на строїтельстві. Мати раз туди їздила. Чумак, родич наш, десь договорився, щоб у товарняку у бочці з-під смоли доїхать туди. Транспорту такого ж не було. Вийшли вони з того товарняку з Чумаком, а ноги в смолі. Возила передачу. Та й посилки посилала мати. У самих нічого не було. Налоги і облігації⁹ платили. Слали то сухарів, то груш сухих... А там важко було. Розказували, шо людей там багато, спали на цементовому полу. Уборна через верх тече. Дихать нічим. Вошви повно. Год він посидів у Шосткі. Коли випустили. Він прийшов додому. Це вже сорок восьмий пішов. Тіки побув трошки дома. Ну, зовсім мало. Ми на нього і не роздивилися. І опять забрали. Призивали як у армію, а тоді замінили на робочу. Знову у ФЗО одправили на плотника. "ФЗО - їсти хочеш ого-го!". Був він у Краматорську. Звідти пісьма писав. Пише було: "Добрий

день вам ілі час! Шо ви робите січас? Бросайте всю роботу, яка є! Читайте пісьмо моє!”. В другий раз вже лучче було. Каже, шо зробить чемаданчик з фанери, продасть на базарі. Тоді зайде купе чогось поїсти. А раз продав чемаданчик. Дивиться, а перед базаром на гроші грають. У карти якось. Попробував. Дали йому виграти. Грає ще. А то аферюги! Тоді програв гроші і шо вторгував, і шо були. Без рубля прийшов додому. А їсти хочеться, аж живіт болить. Так після того на гроші більш зроду не гуляв. А вже як на роботу пішов, то і нам висилав гроші. У Краматорську, у Ліпецьку був. Слав нам гроші. Раз пришло - за облигації заплатим, раз - за налоги. А тож усе оддавали. Злидні. Яйця були, так не ілі - оддавали. Мати колись крутиться, крутиться та каже: “Та давай, мабуть, яечко з’їмо”. Так ото розіб’єм одне на двох, тоді посолимо і хлібець умочаємо. Таке ж добре! Проробив Микола у Донбасі по 1952 год. Тоді вернувся додому. Ото у мене детство так пройшло, шо я його почти і не бачила. Мало прожив Микола. Нада ж більше. Ну, при усих невзгодах, як молодість пройшла... [Плаче] Тоді, як людям рости, а він голодний і холодний. Розказував, як з горя пісні співають починали...

Наконечний Василь Тихонович, 1938 року народження. Проживає у с. Великі Будки Недригайлівського р-ну Сумської обл.

- У 1955-му забрали мене у ФЗО. Год я там пробув. Воспомінаній багато. Учився на плотніка-опалубщика. У Макеєвці у ГПШ №42. Горнопромисленна школа - це те ж саме ФЗО. Кормьожка була слабенька. Якби тільки, як кажуть, держався, не здох. Чорна така картошечка була у похльобці. Одівать одівали, кормили. Чорна форма була. У мене і фотографії є. Фуражку давали, емблеми. Тоді було таке постановленіє: на каждую сільську раду голові сільради приходило чи з району, чи з області, шо оце дай три чоловіки, щоб у ФЗО. Тоді нас три чоловіки з Будок, котрі без батьків, - мене і ще двох - голова сільради представив, шо ось єсть такі. Нас забрали, повезли в Суми. У Сумах один парень не пройшов по комісії, його завернули. А другого парня дядько чи якийсь родственник був у КГБ, кегебістом у Сумах робив. Вирвав його із зборочного пункта. А я як самий здоровий тудя, на угольок. І ото год мене там учили. Ну, не заставляли, якшо я не хочу на оту спеціальність, а мене били, щоб я туди ішов. Я сам вибрав. Нас там було, кажеться, чоловік 300 чи 400. Я вибрав плотніка. Хотілося на столяра, правда. А не було.

А тоді, як кажуть, я з сільської местності, не дуже розвинений. У мене два вільшанських други було: Цапенко і Біліченко. Так оті хлопці возбудились: “Давай утечемо на Перше травня додому!”. Не те, шо нас там обіжали крепко, не! Просто так. А як тікати? Пішли на станцію і їхали товарняками. Міжду вагонами на отих тарілках, на буферах. Як зараз помню, часів у 10 утра ми приїхали у Суми. Тільки поїзд приостановився, ми поспригували. Чорні, в углеві всі копчені. Із Сум у Вільшану більше суток пішки йшли. Хлопці пригласали у них заночувать. Та куди там! Додому пішов. І днів три побув, коли приходе пісьмо із ГПШ. Написано: “Наконечна Прасков’я! Єслі ви не поверните свого сина, значить ви повинні уплатить отаку суму грошей”. А де ті гроші, єслі налоги такі були? Я бачу, шо мати вигнать сина, вона ж не може. Ну а так же... Приходять хлопці до мене, питають, чи є тобі таке пісьмо. Є! А шо робить? Нада їхать. Мати спекла сковорідку млинців чи коржиків. І на таке-то число мене сестра провела у Вільшану. У котрогось з хлопців був батько. Він на трасі остановив машину. Крита така брезентом. Тільки не будкою, а просто борти нашиті і закриті брезентом. Не знаю, чи платив той дядько шо шофьору, ми йому не давали нічого. Залізли ми під брезент, а там ящики і бутелі стіклані стружкою обсипані. Або ж яка

кислота, або ще шо. Полягали між ящиками. Перед Сумами нас висадили. Ми ще з час йшли на вокзал. Нас видно, шо ми фезеушники. У формі чорній, ботінки, хрести з молотками на фуражкі. Коли там уже ловлять таких, як ми. Нас черк: “З якого ФЗО?”. Насобірали нас чимало таких “біженців”. *[Сміється]* І там був один дядько, шо нас охранияв, шоб не порозбігалися. А тоді перед ранком посадили на поїзд. Там були з Макеєвки, з Горловки, з Нікітовки, Тореза... Звідусіль фезеушники. Поїзд привіз нас у Сталіно - Донецк зараз. Ми не платили нічого. А там уже стоїть машина і востітатель з нашого общежитія. І коло кожного вагона стоять зустрічають. “О, це наш! Сюда!”. Позабірали нас. Привозять на місто. І до дірктора училища. А дірктор училища був депутат города Макеєвки. Носив пістолет у те врем’я. Востітатель заводе “біженців” по одному до нього в кабінет. Сидить він за столом. Мягкий діван. На дівані кіт чи кішка лежить. На столі у нього патіфон. І гра пісня: “Ой, скажи-скажи, бродяга, чей ти родом...”. Чи якось так. Востітатель стоїть коло дверей, я отут, а дірктор за столом. Каже: “Ну, што? Нагостевался?”. Такий дядько здоровий був. Чи, може, тоді казалось так, бо я пацаном був. Тоді встає з-за стола, підходе і отак в лоб як дасть. А востітатель ззаду піддержує, шоб я не впав. Тоді дірктор кажє: “Острічь!”. Це налісо значить. Тоді дивишся, через день половина ФЗО лисі. Це ті, шо дізертіри. *[Сміється]* І ото пробув я там год, а тоді направили на роботу. Факт той, шо після ФЗО ти не імеєш права кудись іти. Дожен три года одробить, де скажуть. Мене направили у депо у Макеєвці. Получав я там так, тільки на прожиття. Фезеушники - це дурна сила. Тоді шось це депо реорганізували, і мене направили на шахту 8-9 тресту “Красногвардейськуголь”. З шахти я пішов в армію. І туди більше не вернувся.

- А які хлопці були у ГПШ?

- Разні були. Були і местні - такі жуліки. Було у столову стоїш у череді... Ти ж не захищон. Коли сунуть такі, як зараз називають рекетери. Банда! Ідуть, по череді дивляться. У кого шось побачать - заберуть.

Худенко Володимир Миколайович, 1940 року народження. Проживає у с.Красне Конотопського р-ну Сумської обл.

- Окончив я сім класів у 1955 році. У 1955 році по собственному желанію поступив у Конотопське ФЗО. Училися ми там год. Нас одівали, їхне обмундірованіє все. Кормили. Їхне було все. Ручки і зошити були там, давали, шоб ми писали занятія. А практика була у мастерських. Були там при школах ФЗО мастерські. Ну так ми вчилися десь до літа. А тоді нас на практику на заводи: на КПВРЗ¹⁰, на КЕМЗ¹¹, на кирпичний завод. Там заказували, скільки треба плотників, скільки каменщиків. Присилали машину. І отак проходили практику. За практику нам платили... Ну, малувато, конешно. Десь рублів 30-40. Скільки насчитають. Ну, ми то небагато і робили. Домики ставили, а то сараї. Училися у ФЗО нормально. Ніяких нарушеній в те врем’я не було нічого. В общежитії жили. Були одинарні общежитія. Комната на тридцять чоловік, на групу. У нас було дві групи каменщиків, дві плотників і дві штукатур. Ну, я вчився на плотники. Таке желаніє у мене було. Можно було і на каменщика. Ну, я пішов на плотника.

Вообще кормили так: і не пагано, і не сказать, шо харашо. Так, середньо кормили. Столова була при училищі цьому, ФЗО. А як на заводах, то у заводських столовах їли, обідали там. Був комсомольцем. В те время платили внесків по п’ять копійок у місяць. Це я добре запомнив. У свободне врем’я хто читав, хто на ставок на рибалку, хто у волейбол, хто у футбол. Ну, разне вобщім, хто куди схотів. У суботніках брали участь. Заводи звонять, кому стільки, а кому стільки-то чоловік треба. Уборка територій і

усякі роботи, що мастера загадають. Додому одпускали пару раз у місяць, тільки мастера спитай. А бувало, що в суботу сами потікаєм, а у неділю мастер машиною собірає. Кожного наверх у машину і туди. Ну, і наказаніє, конешно, давали: вне очереди казарми, туалети драїть. Разів два-три вне очереди, як тікали.

После учоби приїхав вербовщик з Улан-Уде. Якраз перед вереснем 1956 року. І в цей випуск не оставили ні у Конотопі, ні тут ніде нікого. Всіх туди, на Байкало-Амурську магістраль, на БАМ. Нас висадили в Улан-Уде усіх. А тоді розділили по участках. Поробив там, тоді приїхав додому і начав робить у Дубов'язівському¹² отделенії совхоза плотніком. А в послідне врем'я в колхозі плотніком.

Примітки

¹Вири - залізнична станція у Білопільському районі Сумської області.

²Баси - залізнична станція біля м. Суми.

³Есцєбисти (від абрєвіатури СЦБ - сигналізація, централізація і блокуваннє) - працівники, що облужують комплекс технічних засобів, за допомогою яких забезпечується необхідна пропускна спроможність ділянок залізниць та безпечний рух поїздів.

⁴Білани - село Білопільського району Сумської області, належить до Вирівської сільської ради.

⁵Алтинівка - село Кролевецького району Сумської області.

⁶Добротове - село Кролевецького району Сумської області.

⁷Клин - село Недригайлівського району Сумської області, належить до Іваницької сільської ради.

⁸Насправді це Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 грудня 1940 року "Про відповідальність учнів ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗН за порушення дисципліни і за самовільне залишення училища (школи)", за яким передбачалося до одного року позбавлення волі для засудженого.

⁹Мова йде про повоєнні облігації державних позик відновлення і розвитку народного господарства СРСР, підписуватися на які влада примушувала громадян тиском.

¹⁰КПВРЗ - Конотопський паровозо-вагоноремонтний завод.

¹¹КЕМЗ - Конотопський електромеханічний завод "Червоний металіст".

¹²Дубов'язівка - селище міського типу Конотопського району Сумської області.

Король В.Н. Система трудовых резервов первого послевоенного десятилетия в устной истории Сумщины

В публикации представлены транскрипты интервью с бывшими учащимися учебных заведений системы трудовых резервов и свидетелями событий, связанных с их функционированием.

Korol V.M. The Labour Reserve system of the first postwar decade in oral history of Sumy land

This publication presents transcripts of interviews with former students of the Labour Reserve schools and witnesses of events connected with their functioning.